

JOSEP MIQUEL VIDAL HERNÁNDEZ
(1939-2013)

La trajectòria de Josep Miquel Vidal Hernández (Maó 27-10-1939 — 9-01-2013), físic de formació i escriptor i fotògraf de vocació, és indèstriable de dues de les realitats més ambicioses de la història cultural menorquina: l'*Enciclopèdia de Menorca*, de la qual fou el director, i l'Institut Menorquí d'Estudis, en què exercí el càrrec de coordinador científic des de la seva creació el 1985. El seu perfil intel·lectual és completat per un tercer vèrtex, el d'historiador de la ciència menorquina, camp de coneixement que ell inaugurà a la dècada dels noranta i al qual ha donat cos amb una obra de recerca i de difusió de gran abast. El repte que planteja una trajectòria tan complexa és, d'una banda, el de fer-ne emergir la coherència sota la diversitat de formes amb què es manifesta, i, de l'altra, el de valorar l'opció que féu, el 1974, de desplegar-la a Menorca en un moment històric en què l'illa no oferia alternatives ni mitjans per poder desenrotllar una activitat científica rigorosa i connectada amb els grans centres de coneixement. El fet que ara puguem reconstruir i «ordenar» aquesta trajectòria personal, tan imbricada en la col·lectiva de la qual ell va ser alhora receptor i motor, no pot fer oblidar, com hauria volgut el Josep Miquel Vidal que s'emmirallava tant en la teoria física del caos com en hipòtesis de bíblegs actuals, el paper central de l'atzar i de la intuïció per bastir els camins cap a realitats més plenes.¹

Així, la seva etapa de formació i de docència a la Facultat de Física de la Universitat de Barcelona, després dels brillants estudis de batxillerat a l'Institut de Maó, evidencien la disjuntiva entre la carrera acadèmica fora de l'illa i l'arrelament insular. La data tardana en què es llicencià en Ciències Físiques el 1968 és deguda al fet que, durant tres anys, va estudiar com a alumne lliure des de Menorca, molt vinculat a l'activisme cultural de l'època: fou membre fundador tant del Cine Club de la Casa de Cultura (1957) i de l'Ateneu (1964) de Maó com de Joventuts Musicals de la seva ciutat, tot formant part de la primera junta directiva (1958-1961) i fins ostentant-ne la vicepresidència del 1961 al 1965, primer, i del 1974 al 1976, després, un cop retornat a l'illa. Col·laborà, a més, als butlletins de Joventuts Musicals a començaments de la dècada dels seixanta i a les seccions del diari Menorca «Página universitaria» (1965) i «Espacio Conexo» (1966). Tot i el seu interès per la biofísica, relacionat amb un curs de biologia molecular fet a la Universidad Complutense de Madrid la tardor de 1968, les diferents estades a l'International Centre for Theoretical Physics de Trieste entre els anys 1970 i 1973 i a la Summer School of Physics Enrico Fermi de Varenna el 1972 li van obrir la docència, del 1970 al 1974, de l'assignatura de física de l'estat sòlid com a ajudant del professor Antoni Bernalte Miralles, retornat dels Estats Units. Amb tot, aquests anys evidencien la diversitat d'interessos i fins i tot la dificultat de conciliar-los en un projecte personal: així, l'estada a Trieste connecta amb el gran lector que era J. M. Vidal, tal com, posteriorment, ell mateix ho expressà: «La meua estada a l'antic port de l'imperi austrohongarès, ciutat literària per excel·lència, bressol de Svevo, Saba i Magris i residència temporal de Sthendal i Joyce, fou una estada científica amb rivets literaris, amb llargs passejos pels vells carrers castigats per la boira i capvespres decadents als jardins del palau de Miramare, on tantes temporades havia viscut un il·lustre balear d'adopció, l'arxiduc Ludwig Salvator d'Habsburg-Lorena, i des del qual aquest s'escrivia amb un compatriota meu, el prevere naturalista Cardona i Orfila. També és cert, però, que en aquell temps no en sabia gairebé res, d'aquests personatges.» De la confluència del científic i de l'escriptor n'és una bona mostra el llibre de divulgació *El sistema solar*, publicat per Editorial Salvat el 1973, i les seves

1. Així ho va expressar a l'entrevista que li vaig fer per a *Serra d'Or*, núm. 378 (juny 1991), «Josep Miquel Vidal Hernández. Quan l'atzar esdevé forma», i a «Jordi Porta Jué: l'entusiasme tenaç», *Vint anys de les Trobades Científiques de la Mediterrània (1985-2004)*, edició a cura d'Alfred Molina, Antoni Roca i Josep Miquel Vidal. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis, Societat Catalana de Física (Institut d'Estudis Catalans), 2005.

col·laboracions editorials com a redactor, entre el 1969 i el 1979, dels articles d'astronomia i meteorologia de la *Gran Enciclopèdia Catalana* i l'*Enciclopedia Universal Salvat*.

La decisió de tornar a Menorca el 1974, després d'un intent fallit d'anar a fer la tesi a Itàlia, se situa en aquest context obert en què pot mantenir el que ell mateix va anomenar «la ficció del meu retorn proper a la universitat» i, alhora, participar de la nova realitat sociocultural i política del final del franquisme i de la transició democràtica. D'una banda, els elements de continuïtat són evidents en la seva activitat editorial barcelonina des de l'illa, que va mantenir fins ben entrada la dècada dels vuitanta: revisà *Iniciación a la Biònica* de I. B. Litinetski (1975), traduí *Temas y problemas de la filosofía de la física* d'Evandro Agazzi (1978) i *La Futurología* d'Alain Gras (1978); escrigué «Astronomía en el siglo XIX» per a la *Historia de la Ciencia* (1978) dirigida per Felipe Cid, i féu de redactor i consultor d'articles de física i matemàtiques per a l'*Enciclopedia Larousse*, l'*Enciclopedia Labor*, l'*Enciclopedia Danae de la Ciencia y la Técnica*, a més dels d'astronomia i meteorologia del primer suplement de la *Gran Enciclopèdia Catalana*. D'altra banda, tanmateix, va viure la desclosa del que ell mateix va anomenar «l'època de les il·lusions» democràtiques, de la qual esdevingué no només un dels múltiples protagonistes col·lectius sinó un testimoni privilegiat, tal com ho evidencia el seu llibre de fotografies *Imatges de vida viscuda* (2007). La seva arribada és precedida per la creació d'una entitat, cridada a subvertir, gràcies al futur lideratge de Josep M. Vidal, el panorama cultural de la Menorca de les darreres dècades del segle XX, tal com ell mateix ho va estudiar posteriorment a «Obra Cultural de Menorca: un episodi de la transició cultural a Menorca» (2012), presentat al VIII Congrés de la CCEPC. En efecte, la fundació a Maó, el 29 d'agost de 1973, d'una delegació de l'Obra Cultural Balear va permetre canalitzar les inquietuds i les lluites col·lectives tant a nivell cultural com de defensa del territori. Si, en el segon cas, la defensa de l'Albufera des Grau va cristallitzar en la creació, el 1977, del GOB Menorca (que el 2006 va reconèixer la tasca ininterrompuda i creixent de J. M. Vidal atorgant-li el Premi Pere Prats de Medi Ambient); en el primer, el final d'una primera època marcada per l'activisme sociocultural i lingüístic es va resoldre, també el 1977, amb el projecte d'editar una enciclopèdia temàtica, un cop descartada la idea de fer-ne una d'escolar. I aquí la figura i el perfil de J. M. Vidal van ser determinants perquè només una persona amb la formació, l'ambició i els contactes externs, a més de la manca de lligams professionals fixos, podia dirigir el projecte i garantir-ne la continuïtat. Així es tancava la possible provisionalitat de la seva estada menorquina i iniciava, als trenta-set anys, l'etapa de plena maduresa en què tots els aparents «atzars» vitals i intel·lectuals havien de confluïr fins a adquirir la forma del que ha estat el seu veritable projecte personal i col·lectiu.

En efecte, és entre els anys 1977 i 1985 que J. M. Vidal, des de l'Obra Cultural de Menorca de què fou president des del 1978, explotà intel·ligentment la capacitat de maniobra que li oferia la direcció de l'*Enciclopèdia de Menorca* no només per dur-ne a terme la rigorosa i acurada edició, primer en fascicles i posteriorment en toms, sinó també per activar els mecanismes, interns i externs, que havien de conduir a la creació pel Consell Insular de Menorca, el 1985, de l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), la institució de recerca, difusió i projecció del coneixement insular amb voluntat tant de relació i de diàleg amb la comunitat científica com de servei a la societat illenca. Així, la posada en marxa de l'*Enciclopèdia* havia contribuït a crear una inèdita xarxa d'investigadors, que trobaren el seu lloc en les cinc seccions en què s'estructurà l'IME: Ciències Naturals, Ciències Socials, Ciència i Tècnica (de què fou membre J. M. Vidal), Història i Arqueologia i Llengua i Literatura. A més, membre numerari com era de la Secció de Física de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques de l'Institut d'Estudis Catalans des del 1976, recuperà, el 1985, el nom *Trobadetes Científiques de la Mediterrània* de la societat formada per alguns membres de l'equip de redacció de l'*Enciclopèdia* (amb la programació el 1984 de dos cursos sobre demografia històrica i antropologia de les societats pageses) per organitzar, juntament amb el Grup de Relativitat de la Secció de Física de l'IEC, les primeres Trobades Científiques de la Mediterrània, amb continuïtat

fins ara mateix ja dins el marc de l'IME, i que han configurat, en paraules d'Antoni Roca Rosell, «una escola catalana de Física». Si aquests dos elements enllacen i donen coherència a la trajectòria de J. M. Vidal fins aleshores, l'altre i definitiu per abraçar-la completa, el que el converteix en el primer historiador de la Ciència a Menorca, n'és una conseqüència posterior: el 1991 es creà una nova filial de l'IEC, la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, de la qual no només ell és membre des del començament sinó que les Trobades Científiques d'aquest any significaren el primer congrés de la nova societat, amb la participació d'Antoni Bernalte, de qui havia estat ajudant a la Facultat de Física, i d'ell mateix amb una conferència «George Cleghorn, un metge britànic a la Menorca setcentista». Als mateixos dies, tenien lloc les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*, organitzades per la Secció de Llengua i Literatura de l'IME, en què J. M. Vidal va participar amb una altra conferència, «Ciència i societat a Menorca al tombant dels segles XVIII-XIX: una proposta d'investigació», que pot ser llegida com un veritable programa de *work in progress* de tota la intensa activitat que desplega a partir d'aquest moment com a historiador de la ciència:

La proposta, per tant, seria anar a les fonts sense judicis —cosa del tot impossible— o almenys sense una llista exhaustiva de qüestions per aclarir. A mesura que les informacions anessin sortint a la llum, el programa d'investigació s'hauria d'anar fent patent. El mateix desenvolupament de la nostra tasca ens hauria d'anar destriant, de tot el conjunt de coses per esbrinar, quines ens interessin realment i quines no. Alguns dels aspectes que hem apuntat més amunt sorgiran amb força al nostre camí; d'altres, que ens poden haver semblat importants, s'esvaniran. No sabem res fins ara de les relacions entre la societat menorquina i la pràctica científica, només sabem que n'hi ha d'haver. Sabem també que no ens podem ajudar d'altres exemples perquè, en aquest terreny, el d'una comunitat molt petita [...] ha de tenir forçosament les seves especificitats, i aquestes, almenys en principi, no han de ser comparables a les que es donen en les comunitats de tipus estatal, o, fins i tot, a les que es donen en altres comunitats reduïdes d'àmbits sociopolítics diferents.

Així doncs, caldria contemplar els tres grans vessants de J. M. Vidal —director de l'*Enciclopèdia de Menorca*, coordinador científic de l'IME i historiador de la Ciència— de manera conjunta en tot el que tenen de vasos comunicants d'una personalitat única amb el convenciment, expressat en múltiples ocasions, que només de la interdisciplinarietat i la feina en equip pot sorgir el coneixement. Amb tot, per raons metodològiques, s'imposa ara esbossar separatament les principals aportacions en cada un dels seus camps. En primer lloc, el fet de focalitzar l'interès en l'*Enciclopèdia de Menorca* no pot fer oblidar la tasca editorial més extensa de J. M. Vidal des d'experiències més puntuals dels anys vuitanta —com a director de les col·leccions «Clàssics de la nostra història» de l'Editorial Al Thor i «Galeria de personatges» del Patronat de Cultura de l'Ajuntament de Maó, i coordinador d'*Imatges del port de Maó*— fins a la responsabilitat exercida com a coordinador científic en les edicions de l'IME, amb un catàleg, entre edicions pròpies, coedicions i col·laboracions, que supera els tres-cents títols. L'obra que duu, tanmateix, el seu segell més personal i inconfusible és l'*Enciclopèdia* amb un plantejament temàtic tan ambiciós i ampliat progressivament, ateses les mancances bibliogràfiques de tot tipus al moment d'emprendre-la, que l'execució havia de correspondre's al nou temps de la investigació i l'edició recuperades. Els quinze volums publicats entre el 1981 i el 2012 són: *Geografia física* de diversos autors, *El món vegetal* de M. Àngels Cardona, *Invertebrats no artròpodes* de Bernat Mateo, *Vertebrats* (2 volums) de Lluís Cardona i Manuel Elices, *Arqueologia* de diversos autors, *Història I. Dels inicis del poblament a l'època talaiòtica* de diversos autors, *Història II. De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió* de Miquel À. Casanovas, *Història III. De la Menorca britànica a la consolidació de l'estat liberal (1712-1854)* de Miquel À. Casanovas, *Economia* de diversos autors, *Antropologia* (dos volums) de diversos autors, *Història de l'art* (dos volums) de diversos autors, i *Història de la Música* de Gabriel Julià. I estan pendents de publicació, a més d'un segon volum d'*Història de la Música* i un tercer d'*Antro-*

pològia, un d'*Història de la Medicina* a càrrec del mateix Josep Miquel Vidal, en què el director (i alhora maquetista i fotògraf) esdevé autor dins el projecte que travessa tota la seva trajectòria i a què dedicà, ovidianament, la millor part d'ell mateix al servei del patrimoni cultural i natural de l'illa fins al punt d'impulsar la creació de la Fundació Enciclopèdia de Menorca, presentada públicament el 2012 i de què era president, amb l'objectiu de garantir la continuïtat i la finalització propera d'una obra que, guardonada i reconeguda dins i fora de Menorca, és, com ell va expressar al pregó de la diada de Menorca de 2004, «el testimoni d'una illa».

Sintetitzar, en segon lloc, la seva tasca com a coordinador científic de l'IME des de la seva posada en funcionament el 1986 fins al mateix 2013 equivaldria a resseguir les grans fites de la institució en els camps de la recerca, de l'organització de cursos i jornades i de les relacions acadèmiques en què J. M. Vidal jugà un paper determinant. En efecte, si l'etapa inicial de configuració de l'IME es clou el 1993 amb la declaració de Menorca com a Reserva de Biosfera per la UNESCO, cal cercar-ne els antecedents en els contactes previs i en l'organització de les Jornades sobre desenvolupament i conservació de la natura el 1989 pel Comitè Espanyol del programa MAB i l'IME, els textos de les quals foren editats per J. M. Vidal i Joan Rita. Responsable del programa MAB a Menorca entre el 1991 i el 1993, s'encarregà posteriorment d'editar les ponències de les jornades de 1999 i, juntament amb Eulàlia Comas, les dels 10 i 15 anys (aquesta darrera digitalment), per més que la seva obra cabdal, per la voluntat d'alta divulgació, és *Menorca: Reserva de Biosfera* (2009). La consegüent creació de l'Observatori Socioambiental de Menorca (OBSAM), integrat a l'IME per tal de ser l'instrument de recollida i d'anàlisi dels indicadors al servei de la Reserva de Biosfera, li va fer recuperar el seu interès naturalístic, que, empeltat de la seva dedicació historiogràfica, explica un gruix important de les seves publicacions, de les quals destaquen «La història natural menorquina de la segona meitat del segle XIX i el naixement de l'algologia» dins l'obra *Ciència i Tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*, dirigida per Josep M. Camarasa i Antoni Roca (1995); «Las ciencias naturales en Menorca a lo largo del siglo XIX» (1997); «Joan Ramis, naturalista de camp o naturalista de cap?» dins *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme* (1999); *Joan Joaquim Rodríguez Femenias, un naturalista menorquí del segle XIX* (2003) i *Cartes que lliguen. Les correspondències científiques com a font de la història de la ciència* (2007), que coordina en ambdós casos amb Josep M. Camarasa i que són deutores del llegat rebut per l'IME el 1992; «Naturalistes menorquins i estrangers a Menorca en el darrer terç del segle XIX. Un model de xarxa científica» (2003); «Els naturalistes locals i la biologia marina en el segle XIX» (2006); «La mar a Menorca» dins *L'entorn marí. Menorca entorn i patrimoni* (2007); «Les ciències naturals en la història de Menorca» (2008), i, finalment, la «Introducció» que fa al volum col·lectiu *Natura i societat: mosaics a Menorca* (2008), en què afirma que «el coneixement científic sempre deixa camp per desenvolupar la imaginació» o, el que és el mateix, la intuïció amb què treballa el científic.

El mateix any 1989 que posava les bases de la declaració de Menorca com a Reserva de Biosfera, s'inicien les convocatòries de l'Escola de Salut Pública de Menorca al Llatzeret de Maó, en què desenrotllà una important tasca organitzadora i acadèmica, fet que el va dur a codirigir, per exemple, el Taller sobre medicina i societat des del 1996, a investigar i a fer diferents publicacions sobre el Llatzeret –de les quals sobresurt per la voluntat divulgadora *El Llatzeret, una fortalesa sanitària* (2002)– i, des de començament de segle, a formar part del seu Consell Acadèmic. És aquesta vinculació compromesa el que estimula un gruix important de publicacions dins el camp de la història de la medicina i el que el duu a establir relacions i col·laboracions amb rellevants investigadors universitaris. Cal destacar-ne «Un protomedicat a Maó» (1992), *Una societat mèdica a la Menorca britànica* (1998), «Les topografies mèdiques menorquines i els seus autors» dins l'obra col·lectiva *Clima, microbis i desigualtat social: de les topografies mèdiques als diagnòstics de salut* (1999), *Rafael Hernández, un metge liberal menorquí* (2000), «Apotecaris i farmacèutics a Menor-

ca abans del segle xx» dins l'obra col·lectiva *La farmàcia a les Illes Balears* (2000), «Andreu Hernández: un apotecari menorquí il·lustrat (1744-1817)» (2002), «Manuel Rodríguez y Camarazana. Cirujano y médico militar» (2005) amb A. Ballesteros, *L'ensenyament de les ciències de la salut a les Illes Balears des de la conquesta fins a la guerra civil* (2008) amb diferents autors, *Las vacunas: historia y actualidad* (2008) i *La ciudadela de los fantasmas. Lazaretos y protección sanitaria en el mundo moderno* (2010), ambdues amb Enrique Perdiguero-Gil, *Mateu Orfila. Autobiografía. Correspondencia (1805-1815)* (2011) amb José Ramón Bertomeu, i «El Hospital militar de la Isla del Rey» dins *Medio natural de la Isla del Rey* (2012) de diferents autors.

A aquestes publicacions, cal sumar-hi les que connecten directament amb la seva formació de físic, com seria el cas de *La ciència de la meteorologia a Menorca al llarg del segle XVIII* (1993), «Les dècades prodigioses de la ciència a la Menorca del XIX» (2001), «Josep M. Jansà Guardiola: la formació de la meteorologia mediterrània» (2002), que cal posar en relació amb «Els manuscrits de Josep M. Jansà Guardiola dipositats a l'Institut Menorquí d'Estudis» (1998); *Vint anys de les Trobades Científiques de la Mediterrània (1985-2004)* (2005) amb Alfred Molina i Antoni Roca, «Dos-cents cinquanta anys de mesures meteorològiques a Menorca» (2006), «La Ciència a Menorca en el primer terç del segle XX» (2006), *El gabinet de física del Seminari Conciliar de Menorca* (2010) amb Paz Carreras, i «Aproximació a l'ensenyament de les ciències a l'Institut de Batxillerat de Maó durant les dues primeres dècades del segle XX» (2012). Amb tot, l'obra, inacabada, que representa la síntesi i la culminació del Josep M. Vidal historiador de la ciència és la *Història de la Ciència a les Illes Balears*, publicada pel Govern de les Illes Balears, de la qual és coordinador i, a més, director dels volums III i IV, dedicats a la Il·lustració i al segle XIX, en què coordina i redacta al seu torn capítols i apartats referits a les ciències físiques i exactes, a la història natural, a la medicina i la sanitat, a la meteorologia, la zoologia, la botànica i les institucions i la formació de professionals.

Aquesta trajectòria acadèmica i institucional tan complexa i, alhora, coherent té el seu correlat, en extensió i intensitat, en la tasca divulgadora i socialitzadora desplegada sota la forma, primer, de cursos, entre d'altres, a l'Ateneu de Maó, a la seu menorquina de la Universitat de les Illes Balears i, de manera especial, a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada de Conflent, del Consell Rector de la qual era membre des del 2002; segon, de conferències a diferents instituts de secundària menorquins, als Amics del Museu, al Cercle Artístic de Ciutadella i a la Universitat Internacional de Menorca Illa del Rei, del Consell Acadèmic i Executiu de la qual formà part als anys noranta; tercer, de múltiples presentacions de llibres dins i fora de l'illa; quart, de comunicacions presentades en congressos, moltes de les quals van ser publicades; cinquè, de coordinador de diferents exposicions; sisè, d'articulista a la premsa d'arreu de l'illa, i, setè, de presència activa a societats i entitats de signe ben divers. Fotògraf vocacional —a més de melòman, cinèfil i lector amb una acurada formació—, ha llegat a l'Arxiu d'Imatge i So de Menorca un fons d'aproximadament 100.000 imatges fetes entre mitjan dècada dels anys cinquanta i l'actualitat. Els reconeixements que ha rebut, entre d'altres, de la Fundació Jaume I (1984), de l'Obra Cultural Balear (1987 i 2008), del Govern de les Illes Balears (2006), del GOB Menorca (2006), de l'Institut Ramon Muntaner (2009), de la Universitat Catalana d'Estiu (2012), de l'Institut Menorquí d'Estudis (2012) i, a títol pòstum, del Consell Insular de Menorca (2013) evidencien que la personalitat i l'obra de Josep Miquel Vidal Hernández ocupen un primer lloc dins la història cultural de la Menorca contemporània per l'assoliment del seu objectiu, complementari, de promoure el coneixement científic de l'illa i de posar-lo al servei de la societat menorquina, tan estructurada a nivell associatiu. Josep Miquel Vidal, que va mantenir sempre ferma la il·lusió d'aconseguir fites impossibles, és mereixedor, més enllà d'un obituari sempre mancat, d'una biografia que li faci i ens faci honor.

Josefina SALORD RIPOLL
Institut Menorquí d'Estudis